

Björn Svärd

Ragnar Norrman som forskare

Min beskrivning av Ragnar Norrman (RN) som forskare är med nödvändighet subjektivt betingad. Nog finns belägg för det jag i fortsättningen kommer att påstå, men det är ändå jag och ingen annan som satt färg på såväl framställning som betoningar.

Därför först något om mig själv. RN var min mentor och mitt stöd under hela mitt eget avhandlingsarbete. Han gjorde det som vän och utan någon som helst ersättning. Därefter har vi samarbetat. Det betyder att vi läst varandras texter, kritiserat och stöttat varandra. Till saken hör också att vi båda tillhörde Sven Göranssons forskningsseminarium. Skillnaden är den att jag kom in i detta seminarium från sidan och senare. RN tillhörde Sven Göranssons ursprungliga lärjungar.

Till inledningen hör också en upplysning om den fortsatta framställningen. Mina bedömningar baseras å ena sidan på hur jag uppfattar RN:s förhållande till fakta (=hårddata), å den andra hur han förhåller sig till det jag kallar "tankesammanhang". Det ena förutsätter det andra. Fakta radade på varandra ger ingen mening om det inte sätts in i ett relevant "tankesammanhang". "Tankesammanhang" utan fakta blir till fantasier.

Redan här kan förutskickas att fakta vägde tungt för RN, märk väl fakta där de med fakta sammanhängande slutsatserna ledde över i ökad insikt i mer övergripande förhållanden, eller som jag uttrycker det när jag tänker principiellt, "tankesammanhang".

Vidlyftigare "tankesammanhang" som samhällsteorier, kyrkosyn eller dylikt var RN sparsmakad med att vare sig redovisa eller stödja sig på. Hur ofta upprepade han ej när vi talades vid att han inte var någon idéhistoriker.

RN tillhörde inte dem som inledde sina framställningar med en bredare forskningssammanfattning. Hans sammanfattningar av forskningsläget var korta och för sammanhanget direkt tillämpliga. Inledningar av det slaget att man av dem kan lista ut både i vilket sammanhang författaren ville stå och vart denne ville komma var honom främmande.

Detta sista skriver jag på förekommen anledning. En av mina yngre vänner som nyligen disputerat ställde sig undrande till RN. Han går ju rakt in i ämnet utan föregående teoretisk utgångspunkt eller problematisering. Kan sånt vara tillåtet, frågade han sig.

Forskningsresultat kan liknas vid byggstenar som läggs på varandra, predikade RN. Det ena forskningsresultatet skall kunna läggas till det andra. På det viset ökas vårt vetande. Men är inte byggstenarna vad de utger sig för att vara blir resultatet ett fuskbygge, tillägger jag och jag är säker på att RN skulle hålla med mig. Varför var han annars så obönhörlig i sina domar över redovisningar som inte var korrekta? Varför var han annars mästaren i ett hitta faktafel och uppenbart grundlösa slutsatser?

Under sina sista år som ledare för det kyrkohistoriska seminariet blev Sven Göransson allt mera kreativ. Det blev för honom viktigare än tidigare att betona kyrkan som en progressiv faktor i samhället. Kyrkan skulle inte sätta upp murar mellan sig och sin omgivning men inte heller vara anpassligt följsam gentemot rådande tidsanda. I stället skulle kyrkan med sitt budskap vara en utmanande kraft i samhället. I sin iver att spåra rörelser av den rätta ullen hade det under denna tid ibland blivit så och så med akribin i det kyrkohistoriska seminariet liksom i de avhandlingar som nu färdigställdes. Detta ledde till att man allt som oftast trodde sig veta mer än man kunde visa.

Denna utveckling var prövande för RN. Som opponent på några av dessa senare av Göranssons ande inspirerade avhandlingar stod han inför valet att vara måttfull i sin kritik eller rakt ut påpeka den bristande akribin. Han valde det senare. Obönhörligt påvisade RN sånt som uppenbarligen inte höll måttet, detta trots att det gjorde honom obekvämt.

RN var prästson och det var alltid om präster RN skrev. Eller mera precist var präster det nav kring vilket allt kretsade i RN:s forskning. För detta har han kritiserats. Jag minns hur Jan Arvid Hellström, då professor vid teologiska fakulteten i Uppsala och själv en teologisk mångsysslare, i all välmening försökte få RN att ge sig in på nya forskningsområden. Det skulle gynna hans karriär. Men RN lydde inte rådet. Ur RN:s penna flöt från första stund till sista, forskningsresultat som direkt eller indirekt var koppade till studier av präster.

Nog kunde somt om dessa präster ha smak av kuriosa. Men detta var i notiser vid sidan om och då oftast i de småskrifter som gavs ut av det Stiftshistoriska sällskapet.

RN:s fokus på präster innebar väsentligen att han belyste förhållandena för en samhällsgrupp som haft ett avgörande inflytande i det svenska samhället. När RN speglade samhället utifrån prästernas horisont utvann han därigenom allmängiltig kunskap om samhället i stort. Eller med RN:s terminologi och allmänt uttryckt; kunskap om prästernas ställning och sociala förhållanden bildar nödvändiga byggstenar i forskningens strävan att bygga upp sin förståelse av kyrkans roll i det svenska samhället.

I själva verket har RN:s envetna forskning med koncentration på ett enda forskningsobjekt varit mer befrämjande för stabil kunskap om det förgångna än mycket annat. Mångas forskningsresultat baserade på den egna tidens teoribildning vittnar lika mycket om tidens ideal som att de ger utökad kunskap om forskningsföremålet. Dock aldrig RN:s forskningsresultat. Ju längre tiden går desto angelägnare blir det att ta vara och bygga på det RN kommit fram till. Vad han skrivit står sig.

Detta påstår jag samtidigt som Sven Göransson lärt såväl RN som mig att det är berikande att betrakta historien utifrån ständigt nya utgångspunkter. Varje tid har och skall ha sin egen historieskrivning.

Till detta studium av präster hörde att det oftast var präster i ärkestiftet (= Uppsala stift) som befann sig i brännpunkten för RN:s kyrkohistoriska forskning. Genomgående om än inte i alla sammanhang speglade RN utvecklingen utifrån förhållandena i ärkestiftet.

Detta ej därför att han per definition var mera intresserad av ärkestiftet än av andra stift. Men praktiskt var det onekligen med ärkestiftets präster som studieobjekt, bosatt i Uppsala som RN var. Han kom genom sin bostadsort att ha såväl kollegor som arkiv inom nära räckhåll. Dessutom fanns just i Uppsala behovet av ett nyskrivet herdaminne. Att delta i utgivandet av ett sådant intresserade RN högeligen.

För RN var Uppsala kort sagt den ideala utgångspunkten när han skulle ta sig före uppgiften att utifrån ett långt tidsperspektiv studera utvecklingen "från prästöverflöd till prästbrist", som kom att bli RN:s avhandlingsämne.

Till valet av avhandlingsämne hörde att Sven Göransson, RN:s lärare, blivit fascinerad av modern fransk katolsk religiös sociologi, initierad av Gabriel Le Bras. Denna sociologi med sina undersökningar som sträckte sig över långa tidsperioder, visade enligt Sven Göransson övertygande att religionen var konstitutiv för människan, dessutom stabil över tid. Den religiösa observansen ändrades men bakom förändringarna bestod det religiösa behovet.

Budskapet om den franska religionssociologins revolutionerande sanningar framfördes som vetenskapens sista ord i det kyrkohistoriska högre seminariet på Sven Göranssons tid. Ej ett ord yttrades om att denna sociologi inte hade den genomslagskraft som Sven Göransson tilldelade den, inte ett ord om att denna sociologi togs i bruk av den katolska evangelisationen.

Hur som helst påverkades RN av Sven Göranssons budskap. Mer än gärna tog han itu med en studie som hade ett långt tidsperspektiv och som samtidigt förutsatte analys av ett konkret primärmaterial.

Till saken hör att RN i stort utvecklade sin studie efter eget huvud. Någon mera djupgående kännare av La Bras blev RN aldrig och när han färdigställde sina statistiska tabeller funderade han sällan över något annat än att siffrorna skulle vara korrekta och svara på för honom relevanta frågor.

Till det positiva med avhandlingsuppgiften hörde att RN fick tillfälle att utveckla sin talang som arkivforskare. I slutändan kom RN att bli en arkivforskare av rang. Själv är jag en novis på området och har alltsedan jag lärt känna RN dragit nytta av hans arkivkännedom. Nu när RN är borta märker jag att en viktig kompetens tagits ifrån mig, den kompetens som gemenskapen med RN gav mig och det alldeles gratis. När som helst kunde jag tidigare få den hjälp jag behövde. Jag var inte ensam om denna förmån har jag behov av att tillägga. RN:s hjälpsamhet är omvittnad.

Om präster, och då helst präster verkande i ärkestiftet, var RN:s forskningsföremål var arbete med aggregerade data och elementär statistik det medel RN använde för att öka sin kännedom om dessa präster. Det mesta i forskningsväg som RN åstadkommit bygger ytterst på att han tagit fram hårddata och omvandlat dessa hårddata till tillämpbar statistik.

Här kommer RN:s flit in. Noggrant räknade han, summerade och lade samman. Detta på ett för alla övertygande sätt. Jag har inte upptäckt någon som på allvar betvivlar riktigheten i de siffror som RN redovisar. Resultaten grundar sig ytterst på enkel plusräkning. Hur han orkade sammanställa alla sina data i tabeller begriper jag inte.

Själv hade jag i det stycket kommit längre än RN. Jag hade lärt mig att dra nytta av datorns filhanterare och kunde därför i min forskning hantera oändligt mycket större datamängder än RN och det med mindre möda. RN bad mig om hjälp att tränga in i de möjligheter datortekniken öppnade för men det var för sent. RN var alltför inkörd i sina gamla, pålitliga metoder. Dessutom hade inte RN:s forskningsresultat påverkats av databehandling. Vad datorhjälp kunnat åstadkomma var svar på fler frågor än de som RN ställde.

Trots allt fungerade RN:s gammalmodiga metod. RN fick svar på sina frågor. Att hans arbete därigenom var mödosamt och tog en oändlighet av tid är en annan sak.

Till detta hör något för RN karakteristiskt. Han ändrade inte på något vant som fungerade. När alla hade övergått till att skriva sina texter på Word fortsatte RN med Word Perfect ända till den dag det blev omöjligt.

För att återgå till RN:s hantering av data. Ingen dator i världen hade så snabbt som RN kunnat upptäcka alla de fel som "Håkan Olssons" matrikel över svenska kyrkans prästerskap var behäftad med. När RN fick audiens hos Verbum och påpekade felet hände något märkligt. Den för matrikeln ansvarige, numera biskopen i Strängnäs, Johan Dalman, erbjöd RN vid sittande bord uppgiften att i fortsättningen vara ansvarig för att matrikeln blev korrekt. Och korrekt blev den. RN tackade nämligen med glädje ja till erbjudandet.

Till det korrekta hos RN hör också hans anvisningar till den som författar vetenskaplig text. RN ger i en liten handbok förslag till hur man skall referera, citera och

sätta noter. RN:s system är enkelt om än ej det enda, det är konsekvent och det underlättar för brukaren. Självt har jag tidigare haft hans lilla skrift "Avhandling och uppsats" tillgänglig när jag skrivit text som fordrar belegg. Numera kan jag det mesta av innehållet utantill.

Slutligen och det om något viktigt. Herdaminnesarbetet i ärkestiftet förnyades från 1960 och framåt. Ett nytt herdaminne hade ansetts nödvändigt. Det gamla var föråldrat. Nu var tiden inne för ett herdaminne utbyggt till en stiftshistorisk uppslagsbok med breddad anläggningsyta. Excerptister anställdes och teamwork förutsattes för såväl en relevant och korrekt excerpering som för författandet. En unik och omfattande excerptsamling byggdes upp med utdrag främst hämtade från Uppsala domkapitels arkiv och från församlingsarkiven. De herdaminen tillsammans med annat material som idag är färdigställda vittnar om ett intensivt forskningsarbete bedrivet i lag.

Genom detta herdaminnesarbete läggs ovärderlig grund för fortsatt forskning. Inte bara kyrkohistoriker har nytta av den framtagna kunskapen utan också forskare i ett flertal discipliner. Ända fram till den dag sjukdomen bröt ner RN stod denne i ledningen för detta arbete. Vid sin sida hade han Lars Otto Berg också han en kompetent arkivforskare

Till herdaminnesarbetet hörde att RN kom att initiera och leda det 1995 bildade Stiftshistoriska sällskapet med uppgift att väcka och befrämja intresset för person- och lokalhistoriska studier. En rad småskrifter har under åren färdigställts i detta sälls kaps regi.

RN inte bara ledde herdaminnesarbetet liksom arbetet inom det Stiftshistoriska sällskapet. Han såg också i samarbete med Lars Otto Berg till att det som skrevs var korrekt. Inte minst var det viktigt att excerptsamlingen innehöll pålitligt material. Innan ett herdaminne eller en volym tillhörande herdaminnesarbetet gick i tryck hade RN minutiöst tagit sig igenom det material som han inte själv arbetat fram för att korrigera uppenbara felaktigheter och ställa till rätta.

Faktaredovisningarna i Uppsala stifts herdaminne har därför hittills hållit hög klass. Det är pålitlig materia som redovisas. Och det beror mer än annat på RN:s och Lars Otto Bergs insatser.

Jag minns att RN var särskilt stolt när man till herdaminnesarbetet kunde knyta medeltidshistorikern Britt Hedberg. Jag förstod vid våra ständigt återkommande telefonsamtal att hennes redovisning gällande tiden från missionstid till år 1366 stod på egna ben. Vad RN beträffar svarade han enbart för viss granskning samt för redigeringsarbete. Medeltiden var inte RN:s område.

Som läsaren ovan observerat känner jag till den allmänna bakgrunden till RN:s val av ämne för sin doktorsavhandling. Dock har jag ingen kännedom om hur det exakt gick till. Vad han sade till mig var att han ursprungligen planerat för högre studier i Nya testamentets exegetik men att han istället valde kyrkohistoria under Sven Göransson.

År 1970 disputerade RN på avhandlingen "Från prästöverflöd till prästbrist. Prästrekryteringen i Uppsala ärkestift 1786–1965" (1970), då trettio tre år gammal. Den bakgrundsteckning som RN målar upp i sin avhandling är vittfamnande. För att få grepp om det långa tidsspänn på nästan 200 år som han arbetade med tog han hjälp av att dela upp tiden i epoker. Epokenas särdrag tecknades närmast övertydligt. Här lutade sig RN på tidigare forskning. Till bakgrundsteckningen hör även en redovisning av förhållandena i ärkestiftet över tid, detta till nytta för såväl avhandling som pågående herdaminnesarbete.

Om bakgrunden var vittfamnande tycks "titthålet", d v s den egentliga forskningsuppgiften som var att utreda prästrekryteringen, desto smalare. Detta är

emellertid en sanning med modifikation. Forskningsuppgiften, att skaffa fram yttre data gällande prästrekryteringen i ärkestiftet, är visserligen begränsad. Det handlar om att samla enstaka fakta kort och gott. Men på grund av mängden fakta är uppgiften ändå ytterst svårbemästrad. För mig tycks den omöjlig. Hur hålla reda på alla dessa siffror och hur få ut någonting av dem? Men i detta stycke var RN en mästare. Han var både noggrann, systematisk och uthållig. I slutändan kunde han ställa sina 69 tabeller mot de för tidsepokerna typiska dragen och finna påvisbara sammanhang. Han kunde konstatera som han skriver i sina slutord "att prästrekryteringen" var avhängig av "grundläggande förändringar i själva den religiösa, sociala, kulturella och politiska dynamiken". Samhällsomvandling och sekularisering hade satt sina tydliga spår i prästrekryteringen. Det slog RN fast en gång för alla. Och ingen lär kunna motsäga honom i detta stycke.

Men det fanns mer att få på det givna temat *präster, ärkestiftet, statistik*. RN hann med ytterligare två fullmatade avhandlingar innan han kom in på ett nytt spår i och med sin bok om Quislingkyrkan.

På avhandlingen följde "På det övriga prästerskapets bekostnad. Den utökade prästerliga tjänsteårsberäkningen i Sverige i författningar, debatt och praxis 1809-1850" (1986). Här skall genast sägas att RN i denna avhandling inte enbart spinner på sådant han tidigare gjort sig bekant med. Nytt är att han tränger in i såväl gällande rättsläge som Kungl Maj:ts behandling av kyrkliga frågor under den undersökta perioden.

Vad jag tycker man särskilt skall uppmärksamma i denna bok är RN:s metodik. Han tar tag i något specifikt och dessutom för forskning hanterbart. Kännetecknet på detta specifika är att det säger något utöver sig självt. Det specifika blottar en problematik och klarlägger sammanhang som annars vore svårare att upptäcka. I det här fallet är detta specifika den dubbla tjänsteårsberäkningen. Vad RN gör är att han reder ut denna företeelse och sedan låter den vara det redskap han använder för att se klarare på den historiska utvecklingen.

Tydligare än vad som tidigare var möjligt kunde han genom sitt studium av den dubbla tjänsteårsberäkningen beskåda ett samhälle i förändring och en kyrka med ett lägre prästerskap som kommit i kläm genom rådande ordningar. Det hade gått så långt att präster ibland tvingades leva under existensminimum. Med obönhörlig konsekvens och med ovedersägliga fakta i form av statistik som inte låter sig motsägas slår RN fast att så var fallet.

Med det sättet att arbeta och redovisa blir RN:s forskning aldrig något med "bäst föredatum". Det han skrivit står sig. Hans konstateranden om det lägre prästerskapets svåra läge blir inte förmodad utan konstaterad sanning.

Hårdläst blir det förstås och "faktastinnt" när man läser RN. Men att RN i denna avhandling lägger byggstenar som kan användas vid fortsatt forskning kan ingen förneka.

Det skall tilläggas att RN i sin undersökning om dubbla tjänsteår inte var förste man på plan. Edvard Rodhe var före honom men med annan utgångspunkt. När Rodhe såg problematiken utifrån förhållandena i skolan, gjorde RN det utifrån kyrkans horisont. Och till skillnad från Rodhe gjorde RN en kyrkorättslig fördjupning och arbetade intensivare med källorna. RN redovisar heltäckande belägg utifrån källmaterial från ärkestiftet.

Efter ett antal år följde på boken "På det övriga prästerskapets bekostnad" den ytterst omfattande "Konserverade änkor och kvinnor på undantag. Prästänkornas villkor i Uppsala stift 1720-1920 - från änkehjälp till änkepension" (1993).

Det betyder att RN nu tagit på sig uppgiften att skriva kvinnohistoria. Han gör det inte på för honom tidigare okänt område. Fortfarande befinner han sig i ärkestiftet, fortfarande har innehållet med präster att göra och fortfarande arbetar han med statistik. Ett övermått av statistik kan man tycka. I tabellregistret ser man att RN sammanställt hela 54 tabeller som bildar underlag för slutsatserna. Jag undrar om någon egentligen begriper hur RN orkade ta fram så mycket relevant material som han gjorde.

Sammanfattningsvis ger avhandlingen om prästänkorna ny kunskap om den utveckling som ledde från änkehjälp till ett ordnat pensionssystem. På vägen dit får läsaren kännedom om prästänkornas villkor, mer än annat om den misär som lurade om hörnet för vissa av dessa. Detta såvida kyrkan inte vidtagit aktiva åtgärder för att hindra misären. Vi får i boken veta mer om "konserverade änkor", en ordning där prästänkan genom giftermål med en präst som övertog den döde makens tjänst kunde säkra sin fortsatta försörjning. RN visar att denna ordning i praktiken upphörde vid 1700-talets slut. Läsaren får dessutom möjlighet att fördjupa sin eventuella kännedom om nådeår och om extra nådeår, ordningar som tillämpades för att komma till rätta med problemet med dessa oförsörjda prästänkor. Slutligen skildras hur utvecklingen ledde fram till införandet av änkepension.

Det är alltså mycken ny kunskap som RN presenterar. Tidigare hade exempelvis inte varit känt att extra nådeår närmast blivit en regel under 1800-talet. Inte heller att ordningen med konserverade änkor var ovanligare än vad de många fått för sig som fångslats av Lars Widdings historiskt förankrade romaner.

Det lutar över mot slagsida i boken om prästänkor. Sifferuppgifter som inte alltid säger så mycket om de inte sätts i relation till något jämförbart hotar stundtals att ta överhand. Inte så att det är något fel på sifferuppgifterna. Men först i relation till något jämförbart framstår deras betydelse.

Avhandlingen skall därför med RN:s terminologi lämpligen ses som en byggsten, där RN:s redovisningar relateras till andras jämförbara forskningar. Även av den anledningen äger RN:s bok om "Konserverade änkor" ett bestående värde.

Jag vet inte hur många gånger jag sagt till RN att "Quslingkyrkan. Nasjonal samlings kyrkopolitik 1940-1945" (1998) var det bästa han skrivit. Den boken slukade jag när den kom i min hand. Med reservationslös beundran läste jag den.

Bakgrunden till boken är att RN under två år i början av 1980-talet var anställd vid universitetet i Oslo, närmare bestämt vid den teologiska statsfakulteten. Studenterna vid Statsfakulteten var få, de flesta teologerna samlades i den konfessionella Menighetsfakulteten, så det blev mycket tid över för forskning. För RN:s del kom detta att innebära att han fick tid att skaffa kunskap om och inte minst samla material till en kommande studie om den s k "Quislingkyrkan".

Det är ytligt sett inget märkvärdigt med boken om den nazistiska statskyrkan i Norge. Sakligt, rättvist och noggrant med namns nämnande redovisar RN det nazistiska "Nasjonal samlings" kyrkopolitik under ockupationsåren 1940-1945. Han refererar naziprästernas handlande utan nedlåtande ton utifrån källornas vittnesbörd. Efter avslutad läsning hade jag en känsla av att jag begrep mig på hur Nazikyrkans ledande kraft, prästen Sigmund Feyling tänkte. Befängd framstod han för mig, men begriplig.

Mer än annat fäste jag mig vid att Quislingprästerna, d v s de präster som ställde sig bakom den nazistiska ockupationen, uppfattade sig som evangelister för "den nya tiden" som de menade sig ha inträtt i och med den nazistiska ockupationen. Tiden var ny eftersom man i och med nationalsocialismen äntligen förstätt att tidens hot var bolsjevism och judiskt herravälde. Naziprästerna levde med förhoppningen att den dag skulle komma då hela Norge insåg sanningen i detta.

RN döljer ingenting. Han redovisar nazisterna ogärningar liksom naziprästernas solidaritet med dessa förbrytelser. Samtidigt tiger han inte med att källorna visar att Nazikyrkan i sin helhet, inklusive Vidkun Quisling, inte odelat gillade personförföljelser mot judarna.

"Quislingkyrkan" är föredömlig därför att den sakligt och inkännande skildrar en företeelse som annars närmast obligatoriskt beskrivs utifrån segrarnas perspektiv.

Detta att läsa utifrån segrarnas perspektiv är för övrigt vanligt inte enbart när nazister skall beskrivas utan i de mest skilda sammanhang. Själv läser jag inte enbart kyrkohistoria utan det mesta jag studerar med en och samma baktanke. Jag funderar över i vilkens tjänst författaren står.

Så aldrig i mötet med RN, inte heller när jag läst hans recensioner, uppsatser, skrifter eller avhandlingar. Till hela sin natur var RN sakligt inkännande och det avspeglas i hans skriftställarskap.

Jag undrar om RN själv riktigt förstod hur speciell han i detta stycke var. Säkert förvånade honom Sigbert Axelssons slutomdöme i sin recension av "Quislingkyrkan" i Kyrkohistorisk årsskrift 1998.

Ragnar Norrman har gått i land med en av de svåraste uppgifter en historiker kan åta sig, att sakligt och rättvisande skriva om en företeelse som man visserligen av vetenskapliga skäl finner oerhört intressant, men som man också, som så många andra, av humanistiska skäl avskyr. Den sobra tanken och det sobra språket sviker aldrig Norrman. Både lojala och illojala har fått samma omsorgsfulla och hänsynsfulla behandling, vilket skapar en hög rymd i detta stora arbete, som sida upp och sida ner förmår öppna läsarens ögon för ny insikt.

ⁱ Mina bedömningar av Sven Göransson grundar sig dels på egna erfarenheter dels på det jag kommit fram till i min undersökning, "Tron i ett kyrkohistoriskt författarskap. Exemplet Sven Göransson" (2003)